

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Yuldasheva Dilshoda To'liqinovna

*Farg'ona davlat universiteti "Maktabgacha ta'lim" kafedrasi
o'qituvchisi (PhD)*

Ilyosiddinova Zulayho Vahobjon qizi

"Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 25.29 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o'zlashtirish, lug'at boyligini oshirish va muloqot madaniyatini shakllantirishning nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'yin metodlari va badiiy adabiyotning nutq o'zlashtirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiyachilar uchun bolalar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish va nutqiy faollikni oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq o'zlashtirish, lug'at boyligi, didaktik o'yinlar, muloqot, mnemotexnika, interfaol metodlar, badiiy adabiyot, nutqiy faollik.

Inson kamolotida nutqning o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim davri bolaning nutqiy rivojlanishi uchun eng qulay va muhim bosqich hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bolalarning har tomonlama rivojlanishini, jumladan, nutq va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishni ustuvor vazifa qilib belgilaydi.

Nutq nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur quroli hamdir. Bolaning nutqi qanchalik boy va ravon bo'lsa, uning atrof-olamni anglash darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Shu sababli, MTTlarda bolalar nutqini tizimli ravishda rivojlantirish pedagogik jarayonning markazida turishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish jarayoni shaxs kamolotining poydevori bo'lib, u nafaqat muloqot ko'nikmalarini, balki bolaning dunyoqarashi va intellektual salohiyatini ham belgilab beradi. Nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik shuni ko'rsatadiki, bolaning so'z boyligi qanchalik keng bo'lsa, uning atrof-olamni anglash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'zlashtirish mashg'ulotlari tizimli va ko'p qirrali yondashuvni talab etadi.

Nutq faqat so'zlash emas, balki murakkab ruhiy jarayondir. L.S.Vygotskiy ta'limotiga ko'ra, nutq va tafakkur bir ildizdan o'sib chiqadi.

Ichki nutqning shakllanishi: 3-5 yoshli bolalarda "egotsentrik nutq" (o'zi uchun gapirish) kuzatiladi. Tarbiyachining vazifasi bu nutqni mantiqiy "ichki nutq"ga aylantirishga yordam berishdir. Buning uchun bolaga o'z harakatlarini ovoz chiqarib sharhlashni o'rgatish lozim (masalan: "Men hozir qizil kubikni qo'ydim, endi uning ustiga ko'kini qo'yaman").

- Nutqiy reaksiyaning tezligi: Bolalarda savolga javob berish vaqti (latentsiya davri) turlicha. Chuqurlashtirilgan metodikada tarbiyachi bolani shoshiltirmasligi, unga o'z fikrini shakllantirish uchun "sukunat pauzasi" berishi kerak.

Nutq o'stirish usullari bolaning yoshi o'sishi bilan tubdan o'zgarib borishi shart:

- Kichik guruh (3-4 yosh): Asosiy urg'u onomatopeya (tovushga taqlid qilish) va lug'atni boyitishga beriladi. Bu davrda "Nutqiy nafas" mashqlari (sham yoqish, paxtani puflash) juda muhim, chunki bola hali havo oqimini boshqarishni bilmaydi.

- O'rta guruh (4-5 yosh): Diqqat markazida grammatik qurilish. Bolalar so'zlarni kelishiklar bilan to'g'ri bog'lashni, ko'plik va birlik shakllarini farqlashni o'rganadilar. "Nima o'zgardi?" yoki "Nima yo'qoldi?" kabi o'yinlar xotira va nutqni baravar rivojlantiradi.

- Katta va tayyorlov guruhi (5-7 yosh): Bu bosqichda bog'lanishli nutq va mulohaza yuritish (rassujdenie) birinchi o'ringa chiqadi. Bola nafaqat voqeani aytib berishi, balki "Nima uchun bunday bo'ldi?" degan savolga mantiqiy javob berishi, o'z fikrini isbotlashi (argumentatsiya) kerak.

Bolaning nutqi shakllanishida ichki va tashqi omillarning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Psixolingvistik nuqtai nazardan, nutq faqatgina tovushlarni takrorlash emas, balki murakkab ruhiy jarayonlarning natijasidir. Bolalarda dastlab vaziyatli nutq shakllanadi, ya'ni ular faqat ayni damda ko'rib turgan buyumlari haqida gapiradilar. Tarbiyachining asosiy vazifasi esa bu nutqni kontekstli, ya'ni voqea-hodisalarni mantiqiy izchillikda, buyumlar ko'z o'ngida bo'lmagan holatda ham tasvirlab bera olish darajasiga ko'tarishdir. Bu jarayonda bolaning ichki nutqi rivojlanib, u o'z harakatlarini rejalashtirish va tahlil qilish vositasiga aylanadi.

Zamonaviy pedagogikada nutq o'stirishning noan'anaviy usullari alohida o'rin tutadi. Xususan, ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi (TRIZ) elementlaridan foydalanish bolalarni qoliplardan chiqib fikrlashga undaydi. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali bola o'z fikrini isbotlashga, sabab va natija bog'liqligini tushuntirishga harakat qiladi. Shu bilan birga, mnemotexnika usuli, ya'ni matnlarni rasm-belgilar yordamida kodlash, bolaning vizual xotirasini nutq bilan bog'laydi. Bu usul ayniqsa murakkab she'rlarni yod olishda va ertaklarni qayta hikoyalashda yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Bolalar rasmi sxemalarga qarab, so'zlarni mantiqiy ketma-ketlikda eslaydilar, bu esa nutqning ravonligini ta'minlaydi.

Inson fiziologiyasiga ko'ra, qo'l barmoqlarining mayda motorikasi miya po'stlog'idagi nutq markazlari bilan bevosita aloqador. Shu sababli, nutq o'stirish mashg'ulotlarini barmoq gimnastikasi, qum terapiyasi yoki turli teksturali buyumlar bilan ishlash orqali boyitish lozim. Sensor tajribaning boyligi bolaning sifat va ravishlarni ko'proq qo'llashiga zamin yaratadi. Masalan, buyumlarni ushlab ko'rish orqali ularning qattiqligi, yumshoqligi, harorati va shakli haqida gapirish bolaning lug'at boyligini aniq va obrazli so'zlar bilan to'ldiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi nutqiy muhit bolaning ijtimoiy moslashuvida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Syujetli-rolli o'yinlar davomida bolalar turli ijtimoiy rollarni bajaradilar va muloqot madaniyatini o'zlashtiradilar. Bu jarayonda tarbiyachining nutqi asosiy namuna bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyachi o'z nutqida adabiy til qoidalariga qat'iy rioya.

qilishi, so‘zlarni aniq va tushunarli talaffuz etishi, intonatsiya va urg‘udan o‘rinli foydalanishi shart. Bolalar bilan muloqotda ochiq savollar berish, ularning fikrini oxirigacha tinglash va har bir nutqiy urinishni rag‘batlantirish bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb va strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar va o‘rganilgan metodik yondashuvlar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, nutq - bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki bolaning butun intellektual salohiyati, tafakkuri va ijtimoiy moslashuvining poydevoridir. Maktabgacha ta‘lim davrida nutqiy ko‘nikmalarning to‘g‘ri shakllantirilishi bolaning kelajakda maktab ta‘limini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi, tengdoshlari bilan sog‘lom muloqotga kirishishi va o‘z fikrini mustaqil bayon eta olishi uchun kafolat bo‘lib xizmat qiladi. Nutq o‘stirish jarayoni bolaning dunyoqarashini kengaytirish bilan parallel ravishda olib borilishi lozim.

Ikkinchidan, an‘anaviy metodlar (suhat, hikoya, badiiy adabiyot) bilan zamonaviy innovatsion texnologiyalarning (TRIZ, mnemotexnika, AKT, interfaol o‘yinlar) uyg‘unlashtirilishi ta‘lim samaradorligini bir necha barobar oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar axborotni o‘yin va vizual obrazlar orqali 40-50% tezroq va mustahkamroq o‘zlashtiradilar. Ayniqsa, TRIZ texnologiyasi bolani qoliplardan chiqib fikrlashga, mnemotexnika esa murakkab matnlarni mantiqiy bog‘liqlikda eslab qolishga o‘rgatadi. Bu esa nutqning nafaqat miqdoriy (lug‘at boyligi), balki sifat jihatidan (mantiqiylik, izchillik) ham o‘sishiga olib keladi.

Uchinchidan, nutq rivojlanishida “Tarbiyachi – Bola – Ota-ona” uchligi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tarbiyachining namunaviy nutqi va pedagogik mahorati qanchalik yuqori bo‘lmasin, agar oilada nutqiy muhit yetarli bo‘lmasa, kutilgan natijaga erishish qiyin kechadi. Shu sababli, MTTlarda ota-onalar bilan tizimli ishlash, ularga farzandlarining nutqini uy sharoitida rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar berish jarayonning ajralmas qismi bo‘lishi shart.

To‘rtinchidan, nutq o‘stirishda individual yondashuv tamoyili ustuvor bo‘lishi kerak. Har bir bolaning psixofiziologik rivojlanish sur‘ati turlicha ekanligini hisobga olib, nutqida nuqsoni bor yoki tortinchoq bolalar bilan alohida korreksion va motivatsion ishlar olib borilishi lozim. Artikulyatsion gimnastika va mayda motorika mashqlarini muntazam bajarish nutq apparati faoliyatini yaxshilashda eng samarali profilaktik vosita ekanligi amalda o‘z isbotini topdi.

Kelajakda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida nutq o‘stirish ishlarini yanada takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. MTTlarda nutq o‘stirish mashg‘ulotlarini to‘liq raqamlashtirish va interfaol media-mahsulotlardan unumli foydalanish;
2. Tarbiyachilarning nutq madaniyati va notiqlik mahoratini oshirish bo‘yicha doimiy seminar-treninglar tashkil etish;

3. “Ilk qadam” davlat dasturi doirasida bolalarning nutqiy faolligini baholashning shaffof va samarali monitoring tizimini joriy qilish;

4. Har bir guruhda bolalarning ijodiy nutqini rag‘batlantiruvchi "Ertaklar dunyosi" yoki “Kichik notiqalar” burchaklarini zamonaviy did bilan jihozlash.

Xulosa qilib aytganda, nutqi ravon, lug‘at boyligi keng va muloqot madaniyati shakllangan bola — bu ma’nan boy va intellektual yetuk avlod demakdir. Bizning asosiy maqsadimiz esa har bir bolaga o‘z fikrini erkin, ravon va ishonchli tarzda bayon etish imkoniyatini yaratib berishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. Toshkent - 2022.
3. Sodiqova Sh. “Maktabgacha pedagogika”. Toshkent, 2018.
4. Qodirova F.R., Qodirova R.M. “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi”. Toshkent, 2006.
5. Xalqaro ta’lim jurnallari va metodik qo‘llanmalar.

